

Аднан Х. Бјелак¹

Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке
Српска књижевност и језик
<https://orcid.org/0000-0002-7395-9808>

Марија С. Пантовић

Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке
Српска књижевност и језик
<https://orcid.org/0000-0002-0123-1914>

УЛОГА ИНТЕРПУНКЦИЈЕ У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ДНЕВНИКА О ЧАРНОЈЕВИЋУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

У овом раду разматра се улога интерпункције у *Дневнику о Чарнојевићу*, са посебним акцентом на запети као кључном елементу у његовом изразу. Црњански пажљиво манипулише интерпункцијом, нарочито запетом, стварајући динамичне и вишеслачне изразе који одражавају дубоке емоције и разматрања. Запета није само граматичко средство, већ и књижевни алат који омогућава паузе, чиме се читаоцу пружа простор за тумачење текста. Поред тога, она служи за наглашавање контраста, повећање драматичности и интензитета, као и за структурирање текста, што резултира стварањем специфичног ритма и атмосфере. Црњански такође експериментише употребом других интерпункцијских знакова, попут двотачке и црте, који не служе само граматичким потребама, већ додају емоционалну тежину и значај тексту. Његова употреба интерпункције, која често одступа од стандардних граматичких норми, представља свестан избор који истиче важне аспекте динамике и континуитета у описивању процеса и осећања. Овакав приступ не само да додаје дубину значења, већ и појачава експресивност изрази, што утиче на читалачко тумачење емоционалног стања аутора. Дакле, интерпункција има кључну улогу не само у структури текста, већ и у преношењу осећања и атмосфере, што је од суштинског значаја за његов књижевни стил и израз.

Кључне речи: стилистика, интерпункција, тумачење текста, језик и књижевност

Увод

У науци су најпознатије књижевнонаучне анализе опуса Милоша Црњанског, али нису занемарена ни опсежнија истраживања његовог језичког изрази. Како наводи Николић (2020: 85), проучавање језика Милоша Црњанског обухватило је широк спектар аспеката, при чему су нека од најзначајнијих истраживања спроведена од стране водећих стручњака у овој области. Међу најистакнутијим

¹ adnan_bjelak@msn.com

истраживачима, указује Николић (2020: 85), који су се бавили анализом језика Црњанског јесу Берислав Николић (1972), Живојин Станојчић (1994, 1996, 1998, 1999, 2008), Радоје Симић и Јелена Јовановић Симић (2012), Ана Јањушевић Оливери (2015), као и Ана Стишовић Миловановић (2016), Емилија Реџић (2018). Међутим, подвлачимо да су немале доприносе у истраживању језика Црњанског дали и Радвановић (1974), Милић (1996), који се и бавио улогом запете у књижевноуметничком изразу Милоша Црњанског, Ломпар (2018). Ова истраживања су усмерена на детаљну анализу језичких карактеристика које одражавају специфичан стил и лингвистичке иновације које је Црњански примењивао у својој продукцији, с циљем разјашњавања нијансираних значења и концептуалних слојева његовог стваралаштва.

Милош Црњански у својим делима, нарочито у *Дневнику о Чарнојевићу*, стално подсећа читаоца на значај дубоког, непрекинутог фокусирања на сваки поједини део текста, подвлачи Николић (1972: 236), напомињући да он не позива само на поштовање и пажњу према свом делу, већ и на потребу да се читалац потпуно ангажује у разумевању сваке речи и детаља. Овај позив није само плод пишчеве имагинације, већ и израз његове племените намере да комуницира што суптилније са читаоцем, да му пренесе највише могуће значење, да му отвори нове светове разматрања, јер ћемо се сложити да је језик Црњанског сасвим необична појава у српској књижевности, особито јер се појављује у хоризонту свиклости *на један врло једноставан језик* (BUBANJA, NIKOLIĆ 2017: 285). Николић (1972: 236) надаље упућује да због тога Црњански инсистира да читаоци остају непрекидно пажљиви и будни док читају. Реченична структура у његовим делима није једноставна, што додаје на тежини текста, али се управо тиме постиже драматична ефективност. Црњански не користи само сложене и често необичне синтаксичке конструкције, већ се служи и интерпункцијом на начин који омогућава да сви делови реченица добију посебну тежину и значење. Интерпункција у његовом делу није само механизам за разграничавање делова текста, већ средство које наглашава и драматизује значење, омогућава читаоцу да пажљивије разуме сваку компоненту безмало сваке реченице (NIKOLIĆ 1972: 236).

Црњански у свом прозном стваралаштву користи различите граматичке и стилске методе како би стварао паузе и преламао тонску линију приповедног тока. Један од важних метода који он често примењује јесте увођење запета на начин који не одговара увек стриктним синтаксичким правилима². Овакво постављање запета, које се чини по ауторовој интуицији и без обзирања на уобичајене синтаксичке односе, доводи до стварања пауза у току приповедног текста. На тај начин, он се игра временом, ритмом и драматизацијом приповести, стварајући континуиране

2 Јурјевић (1984: 407) истиче да је интерпункција *косијур шексиа*, наглашавајући да би без ње текст изгубио своју структуру и смисао, те би се распао или постао апсурдан. Он додаје да би одузимањем интерпункције текст постао безлична гомила речи, у којој не бисмо знали како да се снађемо и шта да радимо са тим речима. Штавише, Јурјевић упозорава да чак и мале промене у позицији интерпункцијских знакова – као што је премештање запете, тачке или упитника за само једну реч, било напред или назад – могу драматично променити значење целог пасуса. Овај увид наглашава улогу интерпункције не само као граматичког алата, већ као суштинског елемента који утиче на читаочево разумевање текста, стварајући разлике у интерпретацији и уметничком ефекту који текст постиже.

паузе које могу утицати на читаоца и његово разумевање текста. Међутим, ова метода није увек безусловно успешна. Њена делотворност зависи од тога да ли се задржава унутар одређених граница српске прозодијске норме (SIMIĆ, JOVANOVIĆ SIMIĆ 2013: 23). Прозодијска норма подразумева одређен ритам и интонацију који су прихваћени као уобичајени у српској прозној традицији. Ако се ове границе пређу, а запете буду постављене на начин који није усклађен са природним тоном и ритмом језика, онда ова метода постаје сметња. Уместо да допринесе ефектном приповедању, она може да изазове конфузију и наруши проток приповести, чинећи текст тешким за праћење и разумевање. Стога, приступ запетама Милоша Црњанског треба пажљиво дозирати како би остао уметнички ефекативан, али не и претерано оптерећујућ за читаоца (SIMIĆ, JOVANOVIĆ SIMIĆ 2012: 23).

Душка Кликовац (2019: 15) истиче да интерпункција није само средство које служи за одвајање делова текста и стварање логичког контекста, већ има и значајну стилску функцију која доприноси уметничкој вредности књижевног дела. У књижевности, интерпункција је често више од техничког средства; она се користи као важан елемент који обликује тон, ритам и емоционалну дубину текста. Писци се често свесно играју интерпункцијом, манипулишући њеном употребом како би постигли специфичне ефекте, као што су стварање пауза, наглашавање важних тренутака у тексту или појачање уметничке изразитости. У овом контексту, интерпункција постаје инструмент који не само да помаже у структурирању текста, већ и активно учествује у обликовању уметничке поруке коју аутор жели да пренесе.

Стевановић (2013: 89) додаје да у књижевним делима, а посебно у оним која теже експресивном изразу и уметничкој слободи, понекад долази до намерног одступања од стандардних правописних норми. Ово одступање није случајно нити је грешка, већ је често коришћено као свесна техника која има за циљ да појача уметнички утисак и изражајност текста. Писци не морају увек да се придржавају строгих правила правописа и интерпункције, јер је њихова примарна намера да стварају доживљај и осећај који ће утицати на читаоца. Поред тога, коришћење интерпункције у овим случајевима може бити дубоко повезано са одликама самог текста и његовим стилем, чиме се добијају ефекти који нису могући ако би се интерпункција користила строго према утврђеним правилима. Стевановић (2013: 89) наглашава да се у овим случајевима не треба фокусирати на то да ли је интерпункција правописно исправна, већ на то како она служи као средство за изражавање писца. Када аутор намерно одступа од правописних правила, такви поступци не треба да се третирају као грешке или пропусти, већ као део уметничке слободе која омогућава аутору да слободно и креативно обликује текст. У књижевности, где је циљ преносити дубоке емоције, значења и идеје, интерпункција постаје више од техничког алата; она је средство које активно учествује у обликовању смисла и емоционалног ефекта. На тај начин, употреба интерпункције у књижевним делима треба да се процењује на основу њене способности да појача изражајност текста и да створи уметничке ефекте који нису могући без њене пажљиве и креативне примене. Ова уметничка слобода у употреби интерпункције показује важност разликовања између граматичких норми и уметничког изрази. У формалним и стандардним текстовима, где је фокус на јасноћи и прецизности, интерпункција треба

да буде у складу са правописним правилима. Међутим, у књижевним делима, где је примарни циљ изражавање и стварање сложених значења, интерпункција постаје креативно средство које може бити слободно модификовано како би служило уметничким потребама текста. Овакав приступ омогућава аутору да формира јединствену текстуалну динамику која не само да преноси информације, већ и утиче на емоционални и интензивни одговор читалаца.

Језик Милоша Црњанског представља „згуснути микрокозам“ (STANOJČIĆ 2008: 449), што га чини интересантним из перспективе дијахроније и синхроније. Овај рад анализира употребу интерпункције у *Дневнику о Чарнојевићу* кроз њену уметничку функцију. У процесу истраживања користићемо се квалитативном анализом конкретних примера из дела, како би се уочили обрасци у употреби интерпункције. Прво ћемо идентификовати различите типове интерпункцијских знакова и њихову учесталост у тексту. Након тога, анализираћемо функцију сваког од знакова кроз утицај на темпо наратије, стварање драматичности, атмосферу и динамику интеракција ликова. Узећемо у обзир и улогу интерпункције у контексту динамичности текста. У овом контексту, интерпункција ће бити анализирана као начин регулисања темпа при представљању догађаја и мисли, чиме се доприноси општем ритму дела. Истовремено, настојимо приказати и употребу интерпункције у циљу контрастирања међу различитим тоновима, расположењима и сменама светла и таме у наратији, чиме се читаоцу омогућава конкретније разумевање сложених тема и мотива.

Пошто Црњански не примењује интерпункцију строго према граматичким правилима, она се и користи за ритмизацију текста, формирање пауза и драматизацију приповести. Милић (1996: 58–61) указује да запете код Црњанског ритмички обликују текст и померају значење, нарушавајући стандардну синтаксу, док је разградња синтаксе кључни елемент његовог стила (PETKOVIĆ 2004: 114). Ломпар упућује да се Црњански удаљава од логички уређене реченице, те да настоји, углавном посредством запета, изместити израз *изнад или испод логики* (LOMPAR 2018: 422). С друге стране, када је реч о тачки, Радовановић подвучи да је њена вредност у изразу Милоша Црњанског двострука: с једне стране претпоставља *иниционално-интерјунктиурну аутономизацију*, а с друге *позиционо-конзеквентну синтаксичку иосијозицију* (RADOVANOVIĆ 1974: 45). Дати поступци, наглашава Вучетић (2006: 97), оправдани су и чињеницом да је Црњански у бити песник, те он пева и кад пише прозу, па је његова реченица мелодична, елегична, са измештеним редом речи, бројним емоционалним узвицима, честом употребом крњег перфекта и карактеристичним одабиром лексема.

Анализа метаријала

Милош Црњански користи интерпункцију, посебно запету, као средство за наглашавање значења и стварање експресивности.

Јесен, и животи без смисла. (стр. 7)

Ова реченица, иако кратка и једноставна, носи дубоку филозофску поруку. С једне стране може упућивати на замор ратом обележене омладине која бледи, слаби и болује, па и више пута мора да застане и ухвати дах, како то подвлачи Вуче-

тић (2006: 98), а с друге као начин да се изазове ефекат паузе и поделе два значајна, али дубоко повезана појма: *јесен* и *животи без смисла*. У овом другом контексту, запета делује као кратка пауза која омогућава читаоцу да се на тренутак усредсреди на оба појма. Јесен није само природни феномен, већ симболизује постепени процес гашења, како природе, тако и живота као таквог, а живот без смисла није тек констатација, већ дубока и тужна рефлексивна о постојању које се гаси као јесен. Ова запета, стога, омогућава да оба дела реченице буду прочитана с једнаким утиском важности, пружајући читаоцу простор да разматра дубљу везу између њих. Црњански на овај начин не само да изражава трагичност животног искуства, већ и наглашава синхроничност између људског постојања и природног циклуса. Запета овде није само граматичка пауза, већ начин да се изрази дубока, смирена туга која не мора да буде наглашена дужим паузама или коментарима. Коришћењем запете, Црњански додатно истиче самоћу и безнадежност у свим аспектима живота. Људски живот, као и природа, полако прелази у стање без смисла, али без наглашенијег изражавања патње. Запета овде служи као начин да се појача израз без потребе за патетиком, задржавајући хладну дистанцу која је карактеристична за многе његове текстове.

Седнем до њрозора, и зајледам се у мајлу и у румена, мокра, жутиа дрвеиџа.
(стр. 7)

Ова реченица има дужи ток и више елемената који се развијају унутар ње. Црњански овде користи запету испред везника *и*, али ова употреба служи да створи атмосферу у којој читалац може осетити како се пажња лика креће из једне радње у другу. У овом примеру, запета раздваја два изразита дела: радњу седења до прозора и радњу загледања у маглу и дрвеће. Запета ствара кратку паузу која омогућава да сваки део реченице добије одговарајућу тежину. Оваква пауза није само граматичка потреба, већ начин да се створи ефекат пажљивог, полако усмереног разматрања. *Седнем до њрозора* је радња која означава почетак разматрања, али сама по себи не садржи драму или наглашени емоционални тренутак. Тек касније, у другом делу реченице, настаје моменат загледања, када Црњански осликава детаље: маглу, румено дрвеће. Тај опис постаје као визуелни кадар у којем запета служи као пауза да читалац размотри боје и сенке које аутор описује. Запета овде има још један значај: она омогућава да читалац *уиџа* сцену на спорији начин. Први део реченице је практично увод, док други део долази као потпуна слика која одмах привлачи пажњу. Њена употреба помаже у стварању ефекта континуираног, али пажљивог посматрања света. Црњански у овом примеру користи запету како би одвојио накнадне конструкције које се додају након првог изреченог дела. *И зајледам се у мајлу* представља додавање нове радње која развија првобитну. Међутим, и у овим додацима запета није случајна – она ствара динамику, али и наглашава да је процес разматрања и посматрања детаља изузетно важан. Људска пажња, попут самог живота, бива подељена и распоређена на више аспеката. Ово одвајање додаје експресивност и продубљује слику. Читаоцима се даје простор да се упусте у унутрашњи процес перцепције, који није директно повезан са самим поступком *седења до њрозора*, већ са новим, продубљеним слојем посматрања. Овде, као и у првом примеру, запета не служи само као граматичка пауза, већ као средство које

појачава емоционални контекст. Кад читалац разматра *мокра, жутиа дрветиа*, заправо се бави читавом атмосфером, где природа није само спољашња реалност, већ и дубоко прожета људским осећањем и субјективним односом. Запета, такође, додатно истиче појам који је важан: дубоко је укинут градијент између спољашњег света и субјективног. Људско присуство се меша са природом, што је и карактеристично за Црњанског.

У наредним примерима, Милош Црњански показује разноврсност у употреби интерпункције, што доприноси додатној дубини и експресивности његовог стилског израза. Поред случајева где користи запету за повезивање конструкција, он такође користи тачку или асиндетске структуре, што исто тако има значајну улогу у формирању ритма, паузе и контекста. Анализа ових примера показује како интерпункција утиче на значење, ритам и експресивност.

Тек њосле њетѝ њодина родио сам се ја. И ѝаг ме њовише у једној корѝи за рудље; а маѝи ми њеваше њо целу ноћ усѝаванке [...]. (стр. 9)

Црњански овде користи тачку између два дела реченице: *Тек њосле њетѝ њодина родио сам се ја.* и *И ѝаг ме њовише у једној корѝи за рудље; а маѝи ми њеваше њо целу ноћ усѝаванке [...].* Тачка раздваја ова два дела реченице, чиме аутор наглашава прекид у излагању, као и прелазак на нови моменат, који је у великој мери одвојен од претходног. У овом случају, тачка ствара ефекат паузе који омогућава читаоцу да разматра оно што је претходно речено пре него што се прелази на нови, али повезани догађај. Овај утицај наглашава важност сваког од наведених тренутака: први је део који се односи на рођење, а други на раније године живота, где је акценат на појединостима из детињства. Раздвајање на два дела коришћењем тачке не чини текст мање повезаним, али ствара динамику која читаоцима омогућава да сагледају оба тренутка као важна, али са одређеном дистанцом између њих. Прелазак из једног у други тренутак, без директне повезаности везником, ствара утисак независности и одвајања појмова који су и даље у тесној вези. Такође, употреба тачке уместо запете овде се може интерпретирати као начин да се изрази одређена пауза у доживљају живота лика: постоји раздвојеност између тренутка рођења и тренутка када се појављују први детаљи из детињства. На овај начин, Црњански даје тежину сваком од ових тренутака, али истовремено их одваја један од другог.

Више њуѝа још њолунаѝа, седеѝи њред оѝледалом, она би ме карала шѝо не сѝавам. Али ја већ у деѝињсѝѝву нисам моѝао да сѝавам. (стр. 12)

У овом примеру, друга реченица почиње са *Али ја већ у деѝињсѝѝву нисам моѝао да сѝавам*, што додаје контраст у односу на прву. Прва реченица говори о опомињању лика од стране мајке, док друга износи разлог зашто је такав поступак био бесмислен. Раздвајање тачком ових двеју идеја додаје на снази супротности која је природно присутна у самом контексту. Тачка између две конструкције додаје емоционалну тежину и даје читаоцу простор да разматра значење обе речи. Људски однос са мајком, који се изражава кроз критику, контрастиран је са дубоким осећањем немогућности спавања, које није зависило од мајчиног поступка, већ од самог стања лика. Пауза коју ствара тачка између ових двеју реченица доводи до осећаја да се ради о дубоком и трајном стању које није повезано са временским

околностима, већ је присутно у искуству из детињства самог лика. На овај начин, Црњански користи интерпункцију да појача трагичност живота лика који се осећа као да је изгубљен у раном узрасту, те се стиче утисак да се покушава, како то запажа Лазић Гавриловић (2021: 117), амортизовати и превазићи мрачна назнака будућег, али и оправдати траума прошлог. У овом контексту, тачка такође доприноси одвајању емоционалних слојева: мајка, као ауторитет, и дете, као биће које је већ у детињству несрећно и немоћно.

У блаиу њред нама лежао је целу ноћ, ѿек смо га приметили. (стр. 18)

Овде је употребљена асиндетска структура која повезује две радње без употребе везника, а запета није употребљена да раздвоји конструкције. Читаоцима је понуђена изјава која се одвија без граматичког увођења синтезе између првог дела (лежао је у блату целу ноћ) и накнадног разматрања (тек смо га приметили). Асиндетска структура овде ствара напетост, као и ефекат који указује на одсуство непосредне реакције на догађај. Читаоци добијају утисак да је нека значајна ствар била присутна, али је тек касније примећена, што наглашава небригу или закашњење у реакцијама. Оваква структура без везника ствара ефекат одустајања од директног коментара, што оставља више простора за интерпретацију. Не постоји јасна веза између радње и њеног каснијег открића, што додаје на драматичности и необјашњености ситуације. Црњански се користи асиндетским везивањем да изрази интуитивну перцепцију ситуације без претераног описивања. Природни ток догађаја остаје имплицитан и недовршен, и читаоцима се нуди простор да сами дођу до значења.

Један њой је лежао крај мене, усѿа му беху крвава, а сви зуби њоломљени. (стр. 9)

Овде је такође присутна асиндетска структура у односу на детаљ о попу: *усѿа му беху крвава*. Први детаљ везан је без везника, што ствара ефекат брзог доношења значајних информација које читалац може одмах да апсорбује. Асиндетско повезивање ових информација чини сцену динамичном и наглашеном, где сваки одређени детаљ (крвава уста и поломљени зуби) може бити прихваћен као самосталан, али у међусобној повезаности, што изазива снажан визуелни и емоционални утисак. Ова асиндетска конструкција пружа директан, скоро насилни утисак, без потребе за додатним објашњавањем. То је један од начина на који Црњански користи минимализам интерпункције да створи снажан визуелни и емоционални утисак који се може тумачити као метафора за стање друштва или личног стања.

У наредним примерима, Милош Црњански показује своју специфичну употребу зависнослужених реченица, где комбинује везнике и запету како би створио јасан и експресиван контекст. У зависнослуженим реченицама које су овде анализиране, важна је улога запете и везника као елемената који организују ток излагања и чине га тек сасвим специфичним за Црњанског. Овакав стил није само граматички исправан, већ и пажљиво осмишљен да изрази дубље значење и контекст.

Једна њосѿа њричала је, да је ѿај смешни, видовдански јунак био њокварен и да су сви ѿмназисѿи и све ѿмназисѿикиње у Сарајеву њокварени. (стр. 8)

Црњански у овом примеру користи везник *да* и запету, чиме уводи зависно-сложену реченицу која је повезана са главном реченицом. Реченица која следи *да је тај смешни, видовдански јунак био њокварен...* има функцију допуне и изражава значење антериорности – указује на нешто што је речено пре него што се описује основни догађај. Запета која прати везник *да* дели реченице на два дела и чини да читаоци могу лакше прелазити између основне и зависне конструкције. Сама запета омогућава да се друга, зависна реченица, чини као нешто што је у потпуности завршено и самостално. Према правописним правилима српског језика (PRAVOPIS 2010: 116), испред изричних реченица које су у функцији објекатске допуне глагола говорења, мишљења и слично, запета се не користи. У овом примеру, међутим, Црњански одступа од те норме, што може бити разматрано као стилистички избор. Користећи запету, он наглашава паузу у току излагања и додаје драматичност у преносу информације. У овом случају, запета не само да служи граматичкој функцији, већ и додаје емотивни ефекат, истичући да оно што следи (да је јунак покварен) има посебан значај у контексту који аутор жели да пренесе. Стога, интерпункција Милоша Црњанског, као важан елемент његовог стилског израза, нарушава традиционалне норме читања и тера читаоца да преиспита смисао текста. Запете и друге интерпункцијске ознаке ометају линеарни ток читања и спречавају синтезу смисла. Његова интерпункција приморава читаоца да активно учествује у декодирању текста, изазивајући га да истражи више могућности значења и нове аспекте читања (MILIĆ 1996: 66).

Чули смо, да су иза њихових београдских сиротиња неки учитељи. (стр. 8)

Као и у претходном примеру, Црњански користи везник *да* за увођење зависне реченице и ставља запету пре самог везника. У овом случају, зависна реченица *да су иза њихових београдских сиротиња неки учитељи* разматра се као објекатска допуна глаголу *чули смо*, што указује на то да је информација дата пре саме изјаве о томе шта су чули. Овде је запета додала паузу која читаоцима омогућава да се задрже на важности чињенице која следи након изјаве – у овом случају, стрељању учитеља. Изгледа да запета овде служи као начин да се наведена страшна информација истакне и подели са читаоцем на начин који побољшава драматичност. Према правописним правилима, дотична структура захтева да се запета не користи, јер се ради о изричној реченици која је у функцији допуне, али Црњански овде поново одступа од те норме. Као и у претходном примеру, он користи запету ради стварања паузе која додаје тежину изјави. Стилски, запета се може тумачити као елемент који повећава снагу драматичности текста и обogaћује сам израз. У овом случају, она пружа простор читаоцима да се фокусирају на тежину информације која следи, а која се односи на насилну смрт учитеља, а не само на сам глагол *чули смо*.

Милош Црњански, у складу са својим стилем, понекад користи интерпункцијске знаке као што су тачка или црта уместо запете, како би посебно нагласио контекстуално важне елементе у зависносложеним реченицама. Овај приступ показује његову свест о потреби да комуникација буде експресивна, али и да у неким случајевима, интерпункција служи као начин за емоционално или смислено наглашавање важних делова текста.

Видиш, јесам ли Вам казао: да њрдох чуваше. (стр. 15)

У овом примеру, Црњански користи двотачку да одвоји зависну реченицу *да њрдох чуваше*. Оваква употреба двотачке је сасвим оправдана према правописним правилима, која предвиђају да се у случају када изрична реченица стоји испред управне реченице, одваја двотачком (STANOJČIĆ, POPOVIĆ 1992: 298). У овом случају, двотачка служи као начин да се нагласи оно што је изричито важно у контексту: *да њрдох чуваше* је инструкција која има посебан значај и у самом говору, што је довољно важно да буде истакнуто оваквим интерпункцијским знаком. Црњански користи двотачку не само да би одвојио зависну реченицу, већ и да би пренео одређени тон у говору, у којем се наглашава важност онога што следи. Инструкција коју даје је од суштинског значаја за сам контекст, и Црњански на овај начин елиминише могућу хладнокрвност у комуникацији, додајући емоционалну тежину. Одвајање ових делова текста двотачком чини да читаоци обраћају више пажње на сам савет.

(...) кад ја њоїледам – небо зарумени. (стр. 42)

У овом примеру, Црњански користи црту, што је такође честа техника која се користи за наглашено издвајање делова реченице, али и за стварање драматичног ефекта. Црта делује као знак који изазива паузу, али не на начин као запета, већ као нешто што даје ударну тежину изјави *небо зарумени*. Користећи црту, Црњански истиче сам тренутак у коме се говори, наглашавајући акцију која се десила као резултат погледа. Тиме се истиче и повезаност између те две радње, али се истовремено додаје драмски тон који појачава утисак на читаоца. Црњански овде не само да користи црту да би разграничио два дела реченице, већ је и инструмент који додаје драмску снагу самом тексту. Паузом која следи после црте, он омогућава читаоцу да се задржи на важном тренутку – на запањујућем и изненадном ефекту који наступа када се погледа. Овакав начин структурирања такође помаже у изградњи напетости и утиче на читалачко искуство.

Нико није имао њојма: где су Руси и куда идемо. (стр. 17)

У овом случају Црњански користи двотачку да одвоји зависну реченицу. Овде, зависна реченица *где су Руси и куда идемо* додаје појашњење. Користећи двотачку, аутор наглашава важност питања које се поставља у контексту ситуације. Користећи овакав знак интерпункције, Црњански истиче да су ова питања (где су Руси и куда идемо) не само логички део текста, већ и емоционално важни за разматрање. Одвајање реченица двотачком у овом случају помаже да се нагласи осећај незнања и конфузије. Питања која се постављају нису само информације, већ изражавају стање несигурности и дубоке забринутости. Двотачка не само да раздваја дате елементе, већ их и чини тежим и смисленијим за читаоца који се може фокусирати на саму суштину питања.

Црњански у свом књижевном стилу често примењује специфичну употребу интерпункције, која је понекад у супротности са стандардним правописним правилима. Један од интересантних случајева је употреба запете у сложеним глаголским предикатима, као што је конструкција са модалним или фазним глаголом + да +

презент главног глагола.

Полако је земља њочела, да дива све руменија. (стр. 14)

У овом примеру, Црњански користи запету унутар сложеног глаголског предиката, и то између фазног глагола *њочела* и дела *да дива све руменија*. Овакав поступак није у складу са стандардним правописом, јер је то интегрални део глаголског предиката. Црњански, међутим, оваквом употребом запете не само да одступа од правописних норми, већ ствара и одређену паузу у току читања, која има свој стилски ефекат. Запета служи као знак који изазива кратак застој, што чини да читаоци пажљивије обраћају пажњу на сам процес – постепену промену коју описује реченица. Овакав начин структурирања текста помаже да се исказе тај процес као нешто што се постепено дешава, а пауза коју запета уведеном додаје чини да се та промена, која није тренутна, додатно нагласи. Поред тога, наведени поступак има за циљ и да додатно истакне сам процес румењења земље, који није само физички догађај, већ и метафора за неке дубље промене у животу или природи. У том контексту, запета помаже да се читалац фокусира на тај континуитет и промену.

Црњански се у свом књижевном изразу често игра интерпункцијом, понекад користећи запету и у ситуацијама у којима би други интерпункцијски знаци били ефективнији. Један од таквих примера је употреба запете у конструкцијама где би употреба других знакова, попут одмакнуте црте, донела већи ефекат.

Весео дан, Видовдан. (стр. 7)

У овом примеру, Црњански користи запету да одвоји две реченице *Весео дан* и *Видовдан*. Међутим, у овом контексту, запета није најбољи избор. Правописна норма и уобичајени стил препоручују употребу одмакнуте црте као интерпункцијског знака у оваквим конструкцијама. Када се употреби одмакнута црта (нпр. *Весео дан – Видовдан.*), она додатно истиче однос између ових двеју компоненти и даје већу снагу и експресивност. Црта у овом случају функционише као знак који подсећа на неку врсту објашњења или потврде, као да се *Видовдан* дефинише или појашњава као пример *веселој дана*. Ово ствара јачи контраст и наглашава значење у односу на природу дана. Када Црњански користи запету уместо одмакнуте црте, он на изванредан начин омекшава и разређује овај контраст. Запета, као мање експресиван интерпункцијски знак, у овом случају не успева да створи исти ефекат као црта, која би нагласила везу између две идеје. Запета може указивати на већу течност и мање наглашен однос између елемената, али с тим у вези губи на снази која би била постигнута употребом црте.

Црњански се користи узвицима (интерјекцијама) на различите начине. Понекад их одваја запетом, а понекад их оставља без ње, чиме доприноси различитим интонацијским ефектима и контекстуалним значењима. Према правописним правилима, узвици се могу одвајати запетом ако су интонацијски осамостаљени или не морају бити одвојени ако су тесно повезани са наредним делом реченице (PRAVOPIS 2010: 108).

Ох, ја сам све видео. (стр. 11)

У овом примеру, узвик *Ох* је одвојен запетом од остатка реченице. Оваква

употреба запете је оправдана, јер узвик има самосталан интонацијски карактер, што значи да изражава одређену емоцију или реакцију аутора која није директно везана за наредне речи. Запета овде служи да нагласи паузу и осамостаљеност узвика, чинећи га интензивнијим.

Ах, сећам се [...]. (стр. 16)

У овом примеру, узвик *Ах* је такође одвојен запетом, јер има сличан ефекат као у претходном примеру. Узвик *Ах* наглашава емоцију која превазилази једноставну констатацију, стварајући паузу која омогућава читаоцу да осети изражено осећање. Запета ту служи да одвоји узвик као самосталну емоционалну реакцију.

О како ће данас волим. (стр. 43)

У овом примеру, узвик *О* није одвојен запетом од остатка реченице. Овакав начин употребе указује да је узвик тесно повезан с наредним делом реченице и да се не одваја паузом. Овде узвик функционише као део структуре реченице, а не као самостални елемент. Изражавање емоције је непосредније и интонацијски чвршће везано за остатак реченице.

Закључак

Опсервацијом материјала, закључујемо да:

1. Црњански користи запету како би створио посебну динамику у реченицама које се односе на доживљаје, детаље и разматрања. Запета није само граматичко средство, већ и књижевни алат који омогућава паузе које нама као читаоцима пружају простор да разматрамо дубље значење. Црњански запетом ствара експресивне и вишезначне изразе који одражавају његов књижевни стил.
2. Црњански као писац пажљиво манипулише интерпункцијом у циљу стварања одређене атмосфере, наглашавања контраста и задржавања динамике унутар текста. Тачка између конструкција служи као средство раздвајања и паузе, која омогућава читаоцима да се фокусирају на детаље и разматрају их независно, док асиндетске структуре стварају осећај брзог прелаза, непосредности и интензитета у описима.
3. Црњански кроз свој израз показује специфичну употребу зависносложених реченица и интерпункције. Уместо да се строго држи правописних норми које предвиђају да запета не треба да буде употребљена, он је користи као стилистички елемент за повећање ефекта драматичности и акценат на информацијама које су део излагања. Запета такође помаже у организовању текста и стварању специфичног ритма који одражава експресивност и дубину значења у сваком од ових случајева.
4. Црњански користи различите интерпункцијске знаке, као што су двотачка и црта, не само да би био у складу с граматичким правилима, већ и да би додао дубље значење свом стилу и тексту. Он овим средствима истиче важне и контекстуално битне елементе, чиме смањује хладнокрвност и додаје експресивност и драматичност. Интерпункција није само техничка појава, већ и кључни инструмент за преношење осећања и тонова који су у сржи његовог књижевног изрази.
5. Црњански користи запету као стилски елемент који не следи стандардне пра-

- вописне норме, али тиме доприноси емоционалној и смисленој тежини текста. Његова употреба запете у сложеним глаголским конструкцијама као што је *йочела, да дива* није само граматичко одступање, већ свестан избор који наглашава важне аспекте динамике и континуитета у самом процесу који се описује.
6. Црњански показује своју тенденцију да експериментира с интерпункцијом, па уместо црте употребљава запету, што слаби експресивност израза. Некада је одмакнута црта адекватнија, јер би јасније и снажније истакла однос између, на пример, *веселој дана* и *Видовдана*, чинећи реченицу изражајнијом и контрастнијом.
 7. Црњански варира у примерима употребе запете при изражавању узвика, чиме се прилагођава емоционалној снази или интонацијској повезаности узвика са наредним делом реченице. Овакав стилски избор доприноси динамичности текста и утиче на читалачко тумачење емоционалног стања аутора.

Цитирана литература

- BUBANJA, NIKOLIĆ 2017: BUBANJA, Nikola, NIKOLIĆ, Časlav. Praslavističke studije: Interpunkcija, Dan i Crnjanski – Ljubav bez generativnosti. *Srpski jezik, XXII*. Beograd. [orig.] БУБАЊА, Никола, НИКОЛИЋ, Часлав. Праславистичке студије: Интерпункција, Дан и Црњански – Љубав без генеративности. *Српски језик, XXII*. Београд, 2017. 281–293.
- CRNJANSKI 1984: CRNJANSKI, Miloš. *Dnevnik o Čarnojeviću*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. [orig.] ЦРЊАНСКИ, Милош. *Дневник о Чарнојевићу*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1984.
- JURJEVIĆ 1984: JURJEVIĆ, Juraj. Interpunkcija – melodija piščeva stila. *Obnovljeni život*, 39(5), 1984. 405–407.
- KLIKOVAC 2019: KLIKOVAC, Duška. O stilskim vrednostima odsustva interpunkcije. *Književnost i jezik*, LXVI/1. [orig.] КЛИКОВАЦ, Душка. О стилским вредностима одсуства интерпункције. *Књижевност и језик*, LXVI/1, Београд, 2019.
- LAZIĆ GAVRILOVIĆ 2021: LAZIĆ GAVRILOVIĆ, Aleksandra. Miloš Crnjanski i Teodor Dojbler – narativna inscenacija severa. *Komunikacija i kultura online*, XII(12).
- LOMPAR 2018: LOMPAR, Milo. *Crnjanski – biografija jednog osećanja*. Novi Sad: Pravoslavna reč. [orig.] ЛОМПАР, Мило. *Црњански – биографија једног осећања*. Нови Сад: Православна реч, 2018.
- MILIĆ 1996: MILIĆ, Novica. Zarez Crnjanskoga (2): estetika zapete. *Miloš Crnjanski: teorijsko-estetički pristup književnom delu*. Beograd: Institut za književnost i umetnost. [orig.] МИЛИЋ, Новица. Зарез Црњанскога (2): естетика запете. *Милош Црњански: теоријско-естетички приступ књижевном делу*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996. 57–67.
- NIKOLIĆ 1972: NIKOLIĆ, Berislav. Jezik u Seobama Miloša Crnjanskog. *Književno delo Miloša Crnjanskog*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. [orig.] НИКОЛИЋ, Берислав. Језик у Сеобама Милоша Црњанског. *Књижевно дело Милоша Црњанског*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1972. 235–245.
- NIKOLIĆ 2020: NIKOLIĆ, Jovana. Postupci strukturiranja naslova poglavlja u romanu *Seobe* Miloša Crnjanskog. *Baština*, Sveska 55, Leposavić. [orig.] НИКОЛИЋ, Јована. Поступци структурирања наслова поглавља у роману *Сеобе* Милоша Црњанског, *Баштина*,

Свеска 52, Лепосавић, 2020. 83–98.

- PEŠIKAN, JERKOVIĆ, PIŽURICA 2010: PEŠIKAN, Mitar, JERKOVIĆ, Jovan, PIŽURICA, Mato. *Pravopis srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska. [orig.] ПЕШИКАН, Митар, ЈЕРКОВИЋ, Јован, ПИЖУРИЦА, Мато. *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2010.
- PETKOVIĆ 2004: PETKOVIĆ, Novica. *Ogledi o srpskim pesnicima*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. [orig.] ПЕТКОВИЋ, Новица. *Огледи о српским песницима*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.
- RADOVANOVIĆ 1974: RADOVANOVIĆ, Milorad. Neki sintaksički postupci karakteristični za jezik knjige *Roman o Londonu* Miloša Crnjanskog. *Prilozi proučavanju jezika*, 10. [orig.] РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Неки синтаксички поступци карактеристични за језик књиге *Роман о Лондону* Милоша Црњанског. *Прилози проучавању језика*, 10, 1974. 1–48.
- SIMIĆ, JOVANOVIĆ SIMIĆ 2012: SIMIĆ, Radoje, JOVANOVIĆ SIMIĆ, Jelena. Gramatička i intonacijska struktura proznog izraza M. Crnjanskog u *Seobama* (prva knj.). *Uzdаница*, IX(1). Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu. [orig.] СИМИЋ, Радоје, ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ Јелена, 2012. Граматичка и интонацијска структура прозног израза М. Црњанског у *Сеобама* (прва књ.), *Узданица*, IX(1), Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 2012. 7–25.
- STANOJČIĆ, POPOVIĆ 1992: STANOJČIĆ, Živojin, POPOVIĆ, Ljubomir. *Gramatika srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika. [orig.] СТАНОЈЧИЋ, Живојин, ПОПОВИЋ, Љубомир. *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1992.
- STEVANOVIĆ 2013: STEVANOVIĆ, Jelena. *Normativno-stilistički aspekti kulture izražavanja srednjoškolaca*. Doktorska disertacija. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet. [orig.] СТЕВАНОВИЋ, Јелена. *Нормативно-стилистички аспекти културе изражавања средњошколаца*. Докторска дисертација. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, 2013.
- VUČETIĆ 2006: VUČETIĆ, Jasmina. Poetika *Dnevnika o Čarnojeviću* i njegovi emocionalno-misaoni rasponi. *Baština*, sv. 20, Priština – Leposavić. [orig.] ВУЧЕТИЋ, Јасмина. Поетика *Дневника о Чарнојевићу* и његови емоционално-мисаони распони. *Баштина*, св. 20, Приштина – Лепосавић, 2006. 85–102.

Adnan H. Bjelak

Marija S. Pantović

THE ROLE OF PUNCTUATION IN THE INTERPRETATION OF MILOŠ CRNJANSKI'S DIARY OF ČARNOJEVIĆ

Summary

This paper examines the role of punctuation in The Diary of Čarnojević, with particular emphasis on the comma as a key element in his expression. Crnjanski carefully manipulates punctuation, especially the comma, creating dynamic and ambiguous expressions that reflect

deep emotions and reflections. The comma is not only a grammatical device, but also a literary tool that allows for pauses, thus providing the reader with space for deeper interpretation of the text. In addition, it serves to emphasize contrast, increase drama and intensity, as well as to structure the text, resulting in the creation of a specific rhythm and atmosphere. Crnjanski also experiments with the use of other punctuation marks, such as the colon and the dash, which not only serve grammatical needs, but also add emotional weight and significance to the text. His use of punctuation, which often deviates from standard grammatical norms, is a conscious choice that highlights important aspects of dynamics and continuity in describing processes and feelings. This approach not only adds depth to the meaning, but also enhances the expressiveness of the expression, which affects the reader's interpretation of the author's emotional state. Thus, punctuation plays a key role not only in the structure of the text, but also in the transmission of emotions, feelings and atmosphere, which is essential for his literary style and expression.

Keywords: stylistics, punctuation, text interpretation, language and literature